

A GÖNCZY-FÉLE ATLASZOKRÓL

A magyar helynévgyűjtésnek nélkülözhetetlen segédeszközei a térképek, s ezen belül az atlaszok. Legutolsó, az 1920-as trianoni békét megelőző közigazgatási, hegy- és vízrajzi állapotot tükröző atlasz GÖNCZY PÁL tanító nevéhez fűződik, aki később a közoktatásügy terén államtitkárként igen jelesen működött. Hajdúszoboszlón született 1817. december 26-án és Karcsondon 1892. január 10-én hunyt el. 1910-ben szülővárosa szobrot állított jeles fiának.

A térképkészítésbe is, mint iskolai segédeszköznek készítésébe korán fogott. 1857-ben a református országos tanügyi bizottság tagjaként szorgalmazta, majd „Magyarország térképe” kiadásával a magyar iskolai térképkészítés elindítója lett.

Ismertebbek és nevezetesebbek azonban atlaszai, amelyek mind a mai napig nélkülözhetetlenek. Első atlasza „Magyarország megyéinek kézi atlasza” címen jelent meg. Tervezte Gönczy Pál, rajzolta Kogutowicz Manó. Az atlasz 285x445 mm nagyságú tekintélyes album. Budapesten jelent meg, a megjelenés éve feltüntetve nincsen. Az előszó 1890. november hóban kelt. A térképek évszámot viselnek, 1885--1890 között. A térképek jó, világos szerkesztésűek, hatalmas névanyagot tartalmaznak. A harmadik katonai felvételen kívül a legnagyobb víz- és hegyrajzi névanyagot tartalmazzák. Számos olyan külterületi lakott hely nevét megőrizték, amelyeket helységnévtáraink nem tartalmaznak. Gönczy Pál másik műve „Magyarország kézi atlasza” címen jelent meg. Nagysága 240 x 305 mm, 75 térképlapot tartalmaz. Bevezető szövegét dr. Thirring Gusztáv írta. Ez is Budapesten, a kiadás évének feltüntetése nélkül jelent meg.

Petrik Géza „Magyar könyvészet 1886--1890” /Bp., 1908./ 964--5. lapján az első atlasz kiadási évét 1891-re, a másodikét 1897-re teszi. A másodikból 1899-ben egy második címkiadás is megjelent.

Névtudományi szempontból igen fontos, hogy a két atlasz névanyaga nem azonos! Kíváncsinos tehát feldolgozáskor mindkét atlaszban ellenőrizni a keresett nevet, mert íráseltérések mutatkoznak közöttük. Elsősorban vonatkozik ez -- az akkor még nem szabályozott helységnevekre, s így igen jól kiegészíti Mező András nemrégén megjelent kiváló -- konkordanciaként is jól használható -- művét, „A magyar hivatalos helységnévadás” testes kötetét.

Gönczy művei ma ritkán hozzáférhetők, s éppen ezért szükségesnek láttam, hogy kutatóink figyelmét még a következőkre hívjam fel. A Pallas lexikon -- még ma is a legjobb hazai mű -- Gönczy megyei térképeinek teljes sorozatát tartalmazza az egyes megyék címszavánál. E térképek azonban egy könyvészeti-leg érdekes variációját jelentik Gönczy „Magyarország kézi atlaszá”-nak. Vagy helyesebben, a Pallas lexikon megjelenése után külön atlaszként is megjelentek. A különbség nem sok. A lexikon térképein /Fejér vm. kivételével!/ 1892--1897. évszám van feltüntetve, egyelőre előttem is ismeretlen rendeltetéssel. Ugyanis ez nem jelentheti a megjelenés évszámát. Így számos megye térképén /pl. Árva, Baranya, Csanád stb. stb./ későbbi évszám van, mint az az év, amikor a lexikon szóbanforgó kötete megjelent. Például Baranya térképén 1895. évszám van, de az 1893. évben megjelent II. kötetben van! Másik megkülönböztetés, hogy e térképlapokon alul baloldalt „Pallas nagy lexikona” feliratot visel, míg az atlasz lapjai ugyan e helyen „Magyarország atlasza” felirat van. Egy kisebb eltérés, hogy az első megye térképén a lexikonban „Abaúj-Torna megye”, míg az atlaszban „Abaúj-Torna vármegye” címfelirat van. Később valamennyi térkép már „vármegye” felirattal jelent meg.

A lexikonban és az atlaszban közölt térképek névrajza azonban azonos, eltérést eddig nem találtam. Sajnos kisebb mérete miatt, különösen a sötétbarna hegyrajzú megyéknél a névirat igen sokszor nagyon nehezen olvasható.

Viszont elsőrendűen használható Gönczy első atlasza, kiváló nagy mérete miatt igen jól olvasható.

Meg kell említenem, hogy a „Magyarország megyéinek kézi atlasza” térképei laponként, azaz megyénként is kaphatók voltak. Ezeket elsősorban iskolákban használták, s így azokból az felhasználás miatt aligha sok maradt fenn. Jómagam is alig egy-egy példányt leltem föl.

Még egy érdekes adat -- amelyről Petrik Géza idézett alapvető könyvészeti műve sem emlékezik meg -- hogy a Horvát- és Szlavonország megyéiről h o r v á t feliratú kiadás is volt. A horvát nyelvezet azonban nemcsak a feliratban, hanem a névrajzban is jelentkezik.

Birtokomban van Szerém megyének ily kiadású térképe „Tloris Županije Srijemske” felirattal „snovan po Pavlu Gönczy”, teljes horvát szöveggel. A névrajz -- a megyén kívül is -- horvát. Pl. Újvidék „Novisad”, Belgrád „Biograd” néven szerepel, a Budapestre vezető vasútvonalakat „u Budimpeštu” szöveg jelzi. Évszáma 1890. Feltehetően a Horvát- és Szlavon társország iskolái számára készült. Mutatva, hogy a kiadásnál a nemzetiségi /horvát/ igényeket messzemenően figyelembe vették.

Az előadottakból is látható, hogy atlaszaink még igen sok feltáratlan névanyagot tartalmaznak. E névanyagnak a magyar helynévkutatás vérkeringésbe vitele elsőrendű feladatunk.

REUTER CAMILLO

ÁTÉRTELMEZETT MEGÁLLÓNEVEK. „Elszabadulás tér”, „Húvös öl”, „örökvész út” és társaik

A nagyvárosi folklór jelenségei között mind a nemzetközi, mind a hazai kutatás foglalkozott már a különböző helyeken megjelenő firkálásokkal. Van azonban egy erre némileg emlékeztető jelenség, melyre eddig nem fordítottak figyelmet: a feliratoknak új értelmet adó csonkítások, kiegészítések. A folyamat a firkálással nagyrészt ellentétes: nem szöveget teremt, hanem szöveget csonkít, kisebb részben -- a kiegészítéseknél -- viszont hasonló jellegű ahhoz. A döntő különbség a firká-